

ANALÝZA PEDIATRICKÉHO DISKURSU

Klára Brotánková

ÚVOD

Za předmět studia jsem zvolila pediatrický diskurs, způsob mluvení o dětech a dětství v medicíně. Zabývala jsem se textem známého českého pediatra Josefa Švejcara *Péče o dítě*, konkrétně jeho vydáním z roku 1976. Musím se tedy na úvod omluvit, že jsem přistoupila k takové redukci. Nicméně rozsah práce a čas k dispozici znamenal nutnost provést nějaký výběr. Výběr, který jsem učinila považuji za přijatelný, vzhledem ke skutečnostem uvedeným níže.

Pokud bychom mohli usuzovat popularitu a význam této knihy z počtu vydání, můžeme ji s trochou nadsázky označit za základní knihu každého rodiče, prarodiče a vychovatele v socialistickém Československu. Její autor byl jedním z nejuznávanějších poválečných pediatriů a proto předpokládám, že to, jak o dětství mluví představuje obvyklou výpověď. Kromě toho Josef Švejcár působil na univerzitě, ve výzkumných ústavech, vzdělávacích programech pro lékaře i státních komisích nejrůznějšího druhu.

Kniha *Péče o dítě* vycházela v Československu více než padesát let, naposledy vyšla dokonce v roce 2003. Původně útlá příručka určená k poradě zdravotnickému personálu zejména ve věci výživy dítěte v poválečných letech, se rozrostla v objemný soupis rad a návodů. Rodiče by měla připravit a vybavit pro většinu situací, které je s jejich potomky mohou potkat, těžiště je ovšem v době raného dětství. Řadí se tak po bok mnoha dalším bestsellerům, například knize Dr. Spocka, která jako objemná praktická příručka pro rodiče vychází ve Spojených státech rovněž již několik desetiletí¹.

KVALITA SPOLEČNOSTI, KVALITA OBČANA

Myšlenkou, která stojí v pozadí textu *Péče o dítě* je představa, že lékař musí učinit vše pro to, aby populace jeho společnosti byla co „nejkvalitnější“. Základem této kvality je dokonalé zdraví, což se odráží v kvalitě života a osobním štěstí jednotlivce; zdraví je též předpokladem morální síly a bezúhonnosti.

¹ Analýza oblasti knižního trhu, kterou tvoří knihy o výchově, dětech, mateřství atp., je jedním z velmi zajímavých témat, kterými se zde bohužel nemůžeme zabývat. Jde o oblast nejen komerčně výnosnou, ale také sociálně vlivnou. Například Betty Friedan zmiňuje knihu Dr. Spocka jako knihu-bibli každého rodiče, kterou měla každá matka po ruce – byla velmi osahaná a opotřebovaná, protože se k ní neustále uchýlovaly pro radu. Vyšla také v češtině; viz též Seiter 1998: 307 – zde také zmínka o dalších významných amerických autorech tohoto druhu literatury.

Lékař své úsilí soustředí na to, aby se z novorozeného tvora stal zdravý občan, identifikovaný s kulturními hodnotami a společenskými normami svého prostředí, které si nečiní nárok na univerzálnost. Již od narození se kolem osoby mimina rozvíjí mnoho praktik, které z něj činí tvora téměř odlišného biologického druhu, než jsou jeho rodiče. Naléhavost, s níž se požaduje jejich provádění, naznačuje, že bez nich by tento tvor snad ani nedokázal fyzicky přežít. V každém případě by byl odcizený své kultuře a sociálně vyřazený.

Dítě v počátečním stádiu lidského života totiž chápe jako objekt soustředěného a systematického socializačního působení rodičů, státních institucí a všech ostatních členů společnosti. Protože dítě je cosi jako otevřená nádoba, nadaná sice určitou vlastní vůlí, ale zároveň nerozumem, neboť v sobě nemá žádné ideje, přichází lékař-odborník s návodem, jak z něj vytvořit kvalitního, rozumného občana.

V době, kdy kniha vycházela, byla společnost silně homogenizovaná a sociální politiky působily k další nivelizaci rozdílů. Pediatrie o dětech mluví jako o bytostech, které se nevyznačují nějakou výraznou individualitou. Ač mezi nimi existují rozdíly, jsou víceméně marginální – například v množství jídla, pití či spánku. To znamená, že způsob, jak s dětmi jednáme, nemusí mezi nimi příliš rozlišovat. Základním cílem je, aby životní způsoby dětí odpovídaly jejich sociálnímu prostředí (které je v tomto případě uniformní a znamená v podstatě stát, vzhledem k již uvedené homogenitě).

V případě knihy *Péče o dítě* jde tedy o životní situaci charakterizovanou socialismem a tedy také státem řízenou ekonomikou, v níž převládá jednotná organizace a podoba času (pracovní doba) a prostoru (nábytek atp.). Experimentování, výchova podle hodnot, které ve společnosti nejsou dominantní, by vedly k vylučování daného jednotlivce z všeobecné podobnosti.

V knize Josefa Švejcara vystupuje dítě jako neaktivní, tvárná bytost. Nijak tím nevybočuje z dobového pohledu na dětství. Můžeme se s ním seznámit například v *Sociologii dětství* Arnošta Bláhy.

Arnošt Bláha se dívá na dítě a rodinu a na myslí má udržení společenského řádu, šíření hodnot občanství a mravnosti do všech vrstev společnosti. Sociální problémy, které považuje za nutné řešit, neboť se kvůli nim určité sociální skupiny odcizují společnosti, souvisí s materiální životní situací a zdravím. Jde například o bytovou situaci rodin, živořících v nehygienických podmínkách. Bláha i Švejcar věnují velkou pozornost stavu těla a fyzickému prostředí (ať zdraví či čistotě), což vychází z obecného přesvědčení, že mravní úroveň jednotlivce je jednak funkcí nejlepšího stavu zdraví, těla a fyzického prostředí, a zároveň předpokladem stability společenského řádu. Tak Bláha například píše:

O „utváření dítěte na bytost harmonickou, jež má svou harmonickou osobnost dát do služeb společnosti.“ Str. 27

„Dítě je v té době věrným otiskem, věrnou kopií svého prostředí. Jeho predispozice jsou abychom tak řekli, prázdné, ve stavu virtuální aktivity. Aby se probudily k aktivitě skutečné, musí být uváděny v pohyb cizími silami, cizími myšlenkami, city, činovými podněty. ... Dítě není tvor myslící, dítě je tvor napodobící. To znamená, že na ně lze účinně působit jen jednáním.“ Str. 46 – 47.

„Nemocný a trpící jedinec trpí ve značné míře vinou sociálního prostředí. Je-li tu sociální příčina, dá se léčit a odstranit zase jen sociálními prostředky. Nejlepším sociálním prostředkem jest osvícená, dobře a hygienicky organizovaná společnost.“ Str. 63.

Znamená to tedy, že to, jakým člověkem se dítě-jedinec stane, je otevřené, závisí na sociálních institucích. Je to otázka působení společnosti a toho, jak společnost své děti ohlídá, aby z nich rostly osoby identifikované se společenským uspořádáním a jeho hodnotami.

Například Josef Švejcár výchovné praktiky, které uplatňuje a považuje za správné, nechápe jako jediné možné. Je si vědom odlišností v jiných společnostech, ale protože úsilí lékařské vědy se směřuje k onomu plnému zapojení všech „dětí“ do společnosti, musí vycházet ze společenské reality. Společnost, v níž žije, je socialistická, a to je východisko² toho, jak nejlépe formulovat zásady jednání s dětmi.

EXPERT MÍSTO BABIČKY

Knihy, jako je ta námi studovaná, mají být tím vodítkem pro jednání, kterým dříve bývala tradice. Tradice ovšem mnohdy dětem škodlivá, opírající se o předsudky a často vedoucí k poškození či úmrtí dítěte. Toto nové líčení dítěte tedy nepodpírá síla věků, po něž se její metody uplatňovaly, ale jejím legitimizačním prostředkem je autorita lékaře, odborníka, vzdělance. Tak jako tradice není podrobována přezkoumávání každou matkou, její legitimita jí není pokaždé znovu přiznávána, tak také expert nepředpokládá, že bychom jeho návod přezkoumávali, nepředkládá nám důkazy pro svá tvrzení. On s námi nemluví jako se svým partnerem, ale jeho shovívavý tón prozrazuje, že se nezlobí na naši slabost, že je připraven podat nám pomocnou ruku a provést nás nástrahami výchovy dítěte, při níž bychom pravděpodobně sami neuspěli. Lékař je subjektem, který má privilegované právo mluvit, a tím ostatní promluvy vyřazovat.

Pediatricie mluví o tvoru, z něhož se má stát dospělý určitých charakteristik a kvalit. Před očima nám vyvstávají počátek („prázdná nádoba“) a požadovaný výsledek („zdravý morální

² Předpokládá například takovou organizaci času, která odpovídá plánovanému socialistickému hospodářství. Časový rozvrh dítěte se tomu přizpůsobuje, v jiném společenském uspořádání by byl jiný.

občan“). Proces, jímž bytost prochází, proto regulují mimo jiné výchovné praktiky či lékařská péče, odpovídající věkovým obdobím.

Způsob, jímž se snažíme studovat knihu Josefa Švejcara jako reprezentativního zástupce pediatrické disciplíny, bychom snad mohli nazvat analýzou diskursu či spíše nakročením k analýze expertního diskursu o dětství. Usilovali jsme tedy popsat jednak praktiky, jimiž jsou systematicky vytvářeny děti jako objekty o nichž se mluví; dále přiblížit charakter těchto praktik; a konečně také nastínit jejich propojení se sociálními institucemi.

FORMUJÍCÍ PRAKTIKY

Kontrola, dozor, formování

Švejcar své promluvy o dětství podřizuje představě o ideálním občanu, jak jsem ji naznačili výše. Celou knihou *Péče o dítě* prolíná skutečnost, že je psána v určitém politickém uspořádání, ale rovněž to, že autor svou představu normálního vývoje lidského jedince odvozuje z hodnot socialistické společnosti. Nelze si ovšem představovat, že podobné předpoklady v textu najdeme explicitně formulovány. Jde o vrstvu sdělení, která není reflektována. Konečný produkt – občan konkrétních charakteristik – je z tohoto pohledu výsledkem určitých sociálních praktik, jež ho formují do žádané podoby.

Jednak jde o představu univerzálně platných stádií, jimiž jedinec v životě prochází, představu „vývoje“ s jasnými pravidly a stádii. Aby tento vývoj dospěl do žádané koncové podoby, soustavně se na něj dohlíží. Dohled začíná vzápětí po narození dítěte. Dítě stále sleduje pověřený expert a také rodič, který postupuje podle jeho instrukcí. Dítě se porovnává se statistickými záznamy a tabulkami, sleduje se, jak jeho fyzické i sociální projevy odpovídají skupině, do níž podle svého biologického věku náleží (též Prout & James: 10).

Několik prvních dní po narození zůstávají dítě a matka v ústavní péči. Zde si má matka osvojit základní kroky péče o dítě a naučit se kontaktu s ním. Švejcar tvrdí, že pokud by zdravotnický personál matku nenaučil například správnému způsobu kojení, hrozilo by, že se dítě naučí pít mateřské mléko špatně – že se jej nenaučí pít. Tím by společnosti vznikla škoda, neboť se lze domnívat, že tento jedinec by nebyl fyzicky zdravý. Život dítěte od jeho příchodu na svět je třeba hlídat, a dohlížet, aby rodina postupovala v souladu s opatřeními péče a ošetřování dítěte, které lékařská věda považuje za správné, nejprospěšnější fyzickému zdraví. Odpovědnost za dítě neleží na rodině, ale přesouvá se na lékaře a zdravotnický personál, kteří mají okamžitě po příchodu novorozence z nemocnice do domácího prostředí převzít dozor nad dítětem.

„Přechod z ústavního života do rodinného řádu by měl být proveden s velkou pečlivostí a pod pečlivým dohledem. Pravidla stálého zdravotnického dohledu v zásadě s tímto postupem počítají a ukládají porodnickému ústavu povinnost

hlásit ihned přechod novorozeného dítěte do rodiny příslušnému zdravotnímu středisku. Lékař střediska má ihned převzít dohled nad dítětem a dětská sestra má co nejdříve rodinu navštívit, aby poradila matce ve všem, co potřebuje vědět o dítěti a jeho ošetření.“ (ibid 43)³

Dohled nad dítětem a stále porovnávání, zda se konkrétní jedinec vyvíjí v souladu s jakýmsi abstraktním a statistickým ideálem napovídá, že bez vnějšího přičinění by se jeho „vývoj“ ubíral nežádoucím způsobem (například sledování váhových přírůstků, ale i schopností). Takzvaná péče, tedy způsob, jakým dítě dostává najíst, jakým je vedeno k vyměšování, jak se učí spát, jak je regulován jeho kontakt s okolím, soustavně a od prvního okamžiku objevení se na světě dítě formuje. Formuje jej k obrazu společnosti, aby si sociální aspekty života osvojilo v té správné, tedy *kulturní* formě.

Periodizace života v návaznosti na instituce společnosti

Novorozené dítě je podle lékaře bez vlastního vědomí, pohybuje se automaticky a reflexivně či pudově. Teprve asi ve čtyřech měsících se jeho projevy začínají považovat za vědomé. Poznávání osob či úsměv jsou považovány za skutečné až ve čtyřech měsících, teprve tehdy se umí smát, teprve tehdy prý nejde o automatický projev, stejně tak teprve ve čtyřech měsících reaguje na „známé“ osoby z okolí, nikoli na jakoukoli osobu či masku předstírající obličej. Dítě se rovněž z pohledu lékaře chová „nerozumně“, a proto jej dospělý, rodič či vychovatel musí usměrňovat, řídit jeho jednání. Když například kolem 1,5 roku začíná chodit, mívá prý takovou radost, že to umí, že chodí příliš mnoho, „může je to tak unavit, že ztrácí chuť k jídlu, je neklidné, v noci pláče. Je tedy třeba chůzi omezovat,“ (ibid: 65). Projevy dítěte odborníci v jeho raném věku omezují na projevy spokojenosti či nespokojenosti s fyzickým pohodlím a zabezpečením materiálních potřeb.

Periodizace, jíž je podroben život dítěte, znamená, že lékaři považují určité schopnosti za možné teprve v určitém věku. Například o vyprazdňování stolice tvrdí, že si je dítě dokáže uvědomovat nejdříve na konci prvního roku. Vzhledem k tomu, že jak psal Arnošt Bláha, dítě má být tvor napodobící, nikoli myslící, a vědomé vyměšování schopnost naučená, váže se k němu složitý rituál. Matka má dítě pozorovat, aby zjistila, kdy se vyprazdňuje. V tu dobu je má posadit na nočník, opět pozorovat, kdy vykoná svou potřebu a ihned je z nočníku sundat (aby si dítě celou věc nevyložilo nesprávně, například jako hru). Nezbytné je, aby co nejvíce chválila výkon dítěte. Tím mu zprostředkuje pochopení souvislosti mezi sezením na nočníku a vyprázdněním

³ Například podle Jarmily Johnové, jedné ze zakladatelek sdružení Pražské matky, měly návštěvy zdravotnického personálu v domácnosti, kde byl novorozenec jiný účel. Jak před nedávnem prohlásila v rozhovoru pro BBC, šlo spíše o to, kontrolovat rodiče a prostředí rodiny, než zájem o dítě.

stolice. Na tomto příkladu můžeme vidět, jak se v pediatrii duševní schopnosti dávají do souvislosti s biologickou vyspělostí, lépe řečeno z ní vyplývají.

Správný, „kulturní“ způsob vyprazdňování stolice a močení je jednou z věcí, kterým se v západní kultuře připisuje velká důležitost, je to jedna z prvních věcí, které se dítě musí učit, a kde rodiče dávají najevo svou spokojenost či nespokojenost s jeho výkonem.

Přístup k člověku v jeho raném životním období se odvíjí z určité periodizace lidského života. Samotné členění dětského života na jednotlivá období vychází z toho, jak stát organizuje tzv. „příspěvky k výchově“. To znamená, že jednotlivá období se rozlišují podle toho, jakou pomoc stát rodičům v určitém věku dítěte přiznává (i když v případě socialistického zdravotnictví a školství jde spíše o předpis)⁴ a pro který věk stát určuje vstup do jednotlivých výchovně-vzdělávacích institucí. Stát totiž počítá s tím, že každé dítě v různé míře potřebuje veřejnou péči, že rodiče potřebují pomoci ke „splnění svého velikého úkolu, vychovat nového člena společnosti, zdravého, plně schopného a čestného“. (ibid: 19) Jednotlivec je sice promyšlen jako individualita, nicméně z hlediska toho, jak tuto individualitu přimět, aby se sklonila před svou společenskou povinností a zodpovědností, jak ji naučit, že musí ve svém jednání rozvažovat potřeby společnosti.

„Význam, jakého nabylo dítě pro naši společnost, pro její zdraví i její hospodářský život, má ten důsledek, že každý člen této společnosti musí považovat každé, kterékoli dítě, také částečně za své a být ochoten sám převzít třeba jen maličkou část péče v okamžiku, kdy rodiče ji z jakéhokoli důvodu nemohou převzít, nebo také tím, že jim pomůže, když pomoci potřebují. ... Vědomí ‚společného rodičovství‘ všem dětem je zvláště důležité ve správních i společenských organizacích při rozhodování o prostředcích věnovaných péči o dítě.“ (ibid: 19)

Organizace času

Výživa

S časovou racionalizací se dítě poprvé setkává v okamžiku, kdy je „organizována“ jeho výživa. Švejcar píše, že několik prvních dní po porodu má dítě nárok, aby dostávalo najíst tak, jak má hlad. Po deseti či čtrnácti dnech je třeba „denní pořádek v jeho pití uvést v soulad s životem rodiny.“ Dítěti má pít pouze v předem zvolených hodinách, po tří či čtyř hodinových intervalech, které mají vyhovovat životnímu způsobu rodiny. Podle striktního časového plánu se má odehrávat celý kojenečtův život: strava, spánek, procházky. Pravidelnost a opakování se nemá omezovat jen na dobu, ale má jí být prodchnut každý okamžik bdělého života.

⁴ V tomto konkrétním textu se sice autor zabývá tím, jak funguje socialistická společnost, to ale nemění nic na základním přístupu. Zde uvažuje o organizaci rodinného života z hlediska obvyklého začátku pracovní doby, existence zařízení jako jesle a školky, stejný vzorec by mohl aplikovat na jiné společenské uspořádání.

Spánek

Dítě se stále musí učit, jak být členem společnosti, osvojit si její praktiky, aby nevybočovalo. A lékař tuto nezbytnost neustále připomíná, přebírá za ni odpovědnost. Jedním z naučených způsobů chování je také spánek, to jak probíhá. Dítě se zejména učí zvyknout na dobu, která vyhovuje dennímu pořádku v rodině. „Po nakrmení se dítě položí do postýlky a pak se už ‚nebere na vědomí‘, i kdyby plakalo.“ Stejně tak ráno „až do zvoleného času není dobře reagovat na jeho pokusy navázat styk s rodiči.“ ... „Počínáme-li si takto důsledně, dítě za několik dní přestane rušit, když se nedočká příznivé reakce.“ (ibid: 67-8)

Dítě by podle doporučení mělo trávit mnoho hodin na čerstvém vzduchu, na procházkách nebo například alespoň v kočáře na balkoně. Také zde se doporučuje pravidelnost – má se stavět na jedno místo, aby to, co se vyskytuje kolem něj, co se objevuje před jeho zrakem, se neproměňovalo (ibid 43).

Vývoj těla

Dohled a kontrola nad tím, jak dítě roste, jakými proměnami prochází, jak se vyvíjí, začíná sledováním jeho hmotnosti. Rodiče jsou nabádáni, aby si doma vyrobili váhu na své miminko a sledovali, jestli přibírá jak je v jeho „věku“ obvyklé. Podle Švejcara se již v několika týdnech až měsících odlišují děti co do hmotnosti podle pohlaví. Tedy u chlapců je údajně váha větší a přírůstky výraznější.

Sledování „parametrů vývoje“ je vedeno snahou zabránit, aby nějaký jedinec vybočoval, aby se odchýlil od zdravého ideálu. Právě tato kulturní *konstrukce/norma* je vodítkem, zda jednotlivá týdenní a měsíční stádia, do nichž je život dítěte rozčleněn, probíhají správně, zda se dítě přibližuje hotovému stavu, zda se jeho tělo buduje a vytváří, případně zda má rodič znervóznět a vyhledat pomoc a radu odborníka.

Organizace prostoru

Výchova v podobě popisované v *Péči o dítě* klade vysoké nároky na čas i prostor. Pro fyzické zdraví dítěte, jeho soustředění a psychickou vyrovnanost se pokládá za nezbytné, aby jej rodič nejenom stále sledoval a uhadoval, zda něco chce či vše má. Nezbytné má být rovněž podřízení organizace prostoru výchovným procedurám. Například při krmení by dítě mělo zůstat o samotě s jednou osobou, která je krmí, aby bylo na své jídlo soustředěno a „mohlo si uvědomovat své požadavky.“

Vlastní pokoj

„Ideálem by bylo, aby dítě mělo v bytě svůj pokoj, aby mohly být splněny všechny požadavky jeho ošetření a výchovy. Za takových podmínek dítě má možnost úplného odloučení od rodičů a ostatních členů rodiny po dobu spánku a vždy, kdy

je takové odloučení z výchovných důvodů užitečné. Může být chráněno před cizími lidmi a infekcemi. Místnost výhradně pro dítě umožňuje prosté, čistitelné a hygienické zařízení, které umožňuje volný pohyb dítěte v tomto prostoru bez nebezpečí úrazů.“ (ibid. 128)

To je ideál vlastního pokoje, jemuž je třeba snažit se přiblížit. Rodičům se dostává důrazné rady, aby jeden pokoj v bytě určitě vyčlenili pro dítě. Tím by se udržování pořádku v domácnosti a zároveň poskytnutí všeho, co se považuje za potřebné pro tělesnou a duševní výchovu dítěte, mělo stát jednodušší a snadnější. Rodiče se zároveň díky tomu mohou od dítěte zcela oddělit. Z pokoje rodičů by se měla stát nepřístupná svatyně, čímž se rodiče chrání před neustálými „útoky“ dítěte. Ovšem přínos to má mít i pro dítě, pro jehož duševní život a klid není příznivé, je-li „vystaveno“ stálé pozornosti rodičů, která mu znemožňuje uklidnění a soustředění na vlastní vjemy a zážitky. Spánek dítěte je lepší a nerušenější, je-li v pokoji samo.

Prostor, v němž dítě pobývá, klade mnohem vyšší a jednoznačné nároky na hygieničnost.

- **desinfekce** větráním a slunečním zářením;
- **desinfekce prostoru** - udržovat životní prostor a na ochranu před infekcí jej často malovat; ovšem pro děti ve věku 2 – 3 roky to nejsou dostatečná opatření. Jejich prostor by měl být do výše 120 cm nalakován, aby stěny bylo možné denně omývat;
- **podlaha** by měla být taktéž přístupná každodennímu omývání vodou, tedy například žádný koberec;
- **okno** – velkým problémem v péči o dítě ve třetím roce je okno. Hrozí stále nebezpečí, že vypadnou, protože dokáží lézt. Švejcari například vyjadřuje politování nad tím, že se málo používají mřížky;
- **elektrické zásuvky** je nutné umístit tak, aby byly dětem nepřístupné, a ještě je dělat kryté;
- **nábytek** volit podle toho, aby bylo možné ho stále omývat a aby měl oblé rohy a dítě se o něj nemohlo zranit. Postýlka má mít vysoké postranice, aby se z ní nemohlo dostat. V době, kdy dítě začíná být velmi pohyblivé, tedy na konci druhého roku, by mělo být v postýlce uvázané pomocí kširů do kočárku, aby se nemohlo dostat ven, ublížit si. V postýlce má mít hračky – omyvatelné, měkké, bez hran – co možná jednoduché.
- doporučená teplota přes den a v noci 18-20 °C, resp. 14-15 °C;

„Je jisto, že potřeby dítěte v jeho životním prostoru rostou s jeho vývojem duševním. Jeho potřeby jsou ještě poměrně snadno ukojitelné v prvním roce

života. Je možno je do značné míry ukojit i v tom případě, bydlí-li mladá rodina společně v bytě s rodiči některého z nich. Ale při rozvoji duševního života dítěte již ve druhém roce dostává se dítě často do tak složitých poměrů v příliš širokém a nesourodém rodinném prostředí, že jsou pro ně výchovně výhodnější i primitivnější podmínky životní, ale ve vlastním rodinném prostoru, kde žije jen se svými rodiči než v lépe vybaveném prostředí komplikovaném soužitím s prarodiči.“ (ibid: 133)

Speciální vztahy a sociální kontakty

Velkou roli v prvních měsících a letech lidského života má tedy omezování a přizpůsobování prostoru, času, hygieny. Speciální požadavky se ovšem týkají také vztahů a kontaktů dítěte.

Matka

Člověk je svým narozením postaven před úkol, stát se harmonickou, vyspělou a duševně i fyzicky zdravou osobností. Prvním *krokem* na této cestě je matka a citové spojení s ní.

„Žena není ke svým úkolům nadána přírodou jen prsy poskytujícími dítěti výživu, ale má také měkké náruči poskytující dítěti příjemné obětí a pocit příjemnosti, má jemné ruce, laskavou tvář a hebkou pleť a je vybavena zvláštní citlivostí a vnímavostí pro projevy dítěte a jeho potřeby. Velmi brzy pozná křik svého novorozeného dítěte, rozumí mu, kdy se ozývá z hladu a kdy je trápí pomočení nebo zima. ... na druhé straně vnímá dítě velmi brzy, zda je to matka, která je bere do náručí, zda matka se s ním mazlí a ukládá je ke spánku.“

Ač lze úsměv dítěte po prvním měsíci vyvolat i například maskou,

„přesto dítě ‚pozná‘ svou matku, jakmile jej vezme do náručí.“ 71

Sepětí mezi matkou a dítětem

„může vzniknout nejenom mezi matkou a jejím dítětem, ale i mezi kteroukoli ženou, která přijme na sebe úlohu matky a plně se celou svou bytostí s láskou této úloze věnuje. Stává se matkou dítěte, matkou skutečnou, i když není matkou biologickou. Tuto úlohu může převzít jen žena, ale nikdy muž, i kdyby chtěl dítěti opatřovat vše, co potřebuje. Není ničím vybaven přírodou pro tuto úlohu ani tělesně ani duševně.“ 71

„Žena-matka tvoří centrum vyvíjejícího se duševního života dítěte, jenž se vytváří pod vlivem životní jistoty, kterou ona dítěti dává. ... Ukojení jeho potřeb dává dítěti ten spokojený blahobytný klidný výraz, který má zdravé dítě v prvních měsících. Neklamná odpověď na jeho požadavky, jednoznačná a jasná, je podmínkou klidného vývoje dítěte. Proto musí být jen jedna žena, která s ním vytváří tuto duševní jednotu. Dítě tak závisí i duševně úplně na ‚matce‘...“

„V prvních měsících je však dítě nesmírně citlivé na každé uvolnění tohoto vztahu i na dění v životě matčině, které by ji zneklidňovalo, odvracelo ji od něho a vnášelo do jejího života pocit nejistoty. V prvních měsících je hlavní úlohou otce v rodině, aby zaručoval matce životní jistotu, plnou rovnováhu a bezpečnost citovou. Jeho úloha v životě dítěte je tedy zprostředkována matkou, i když úloha

obou je vést dítě v dalším vstupu do lidské společnosti. Ta se však začne uplatňovat až později. Na každé zakolísání jistoty matčiny reaguje dítě velmi citlivě neklidem, častějším pláčem, často nechutenstvím a nepřibýváním na váze.“ 71

Matka je definována jako zcela nepostradatelný element. Přičemž vztah mezi ženou a dítětem není chápán jako biologicky dané pouto, ale pouto vytvářející se mezi jednou osobou – ženou a novorozencem. Přičemž toto pouto omezené na jednu osobu je vnímáno jako základní element nezbytný k normálnímu duševnímu vývoji dítěte. Lékař matku (ať biologickou či *sociální*) považuje za zprostředkovatele mezi dítětem a společností, zprostředkovatele, přes nějž mají vést veškeré sociální kontakty dítěte, neboť dítě se podle něj vyznačuje strachem ze samostatnosti.

„Místo usilovného zdržování musí matka dítěti řídit jeho činnost, což dítě úporně vyžaduje. Postrádá-li dítě matčino vedení, upadá do strachu, neklidu, nepříznivých projevů nervózy, často se jeví nechutenstvím.“ 73

„Matka vede dítě hlavně příkladem a příkladem okolí. Příklad musí být jednoznačný a nesmí připouštět dvojí výklad. ... Dítě nerozumí v té době zákazům. Proto nemá-li po něčem sahat, nesmí předmět být v jeho blízkosti. Nemá-li si s jídlem hrát místo polykání, musí krmení ihned přestat, jakmile dítě neví správně.“

Pro dospělého člověka a pro odborníka snad ještě výrazněji, je dítě nechápající, protože evidentně není schopné přistoupit na logiku dospělého a přizpůsobit se jí. Dospělý o něm proto uvažuje jako o objektu, jímž manipuluje. Manipulaci by si dítě ovšem nemělo uvědomovat, dospělý by se měl chovat nenápadně. Tak, jak dítě chápe lékaře, je totiž na jedné straně nadáno vlastní vůlí, na druhé straně si musí „racionalitu“ pod vedením dospělého teprve osvojit. Pokud bychom mu poskytli prostor pro samostatné jednání, dítě by nedokázalo poznat své fyzické ani mentální limity, což by vedlo k jeho přetížení a vyčerpání. Rodič má dítě vést tak, jako kdyby mu ponechával volnost, ale přitom postupovat tak, aby dítě jednalo, jak to vyžaduje racionalita. Předpokládá se, že dítě jedná opačně, než co tuší, že je pro dospělého podstatné: cítí-li například důležitost stravy, upíná-li se k ní pozornost, bude ji odmítat. Proto dospělý musí předstírat naprostou lhostejnost.

Matka by se svou exkluzivitou měla pro dítě stát základním vztahem, tou nejdůležitější osobou. Vztah mezi matkou a dítětem se chápe jako základ „svědomí“ dítěte. Na rozdíl od starších psychoanalytických teorií, podle nichž je touto osobou otec. Matka musí být jednoznačnou autoritou, neboť právě tím, jak se dítě dostává do rozporu s jejím očekáváním, internalizuje normy. Prvním způsobem, jímž k tomu dochází, je odpírání sebe samé matkou, v reakci na nesplnění svého požadavku. Tím, že dítě se obává ztráty matky, vypěstuje se v něm v reakci na „špatný čin“, který byl příčinou špatné svědomí. Vzhledem k tomu, že v takovém

případě vycházejí kořeny svědomí právě ze vztahu k matce, očekává se, že takové mravní společenské vztahy budou trvanlivější (ibid: 160 - 161).

Aby tomu tak skutečně bylo, ostatní členové rodiny nemají usilovat o vztah a pouto k dítěti, ale naopak co nejvíce podporovat matčin vztah s dítětem. Tak jako je prý matka základem duševní rovnováhy dítěte, tak také má být matka jedinou osobou, podle níž má řídit své jednání. V opačném případě bude údajně neurotizováno; pokud by mu více osob mělo ukazovat cestu pro jednání, nedokázalo by si udržet svou duševní rovnováhu. Ostatní členové rodiny nesmějí rušit matčino vedení odchýlnými zásahy. Stejně tak, jako když matka „postrádá schopnost projevit své city“ k dítěti, měla by se vzdát své role ve prospěch někoho, kdo to dokáže. Musí se vzdát svého vlivu, aby pro ně zachovala jeden nerušený vztah, nutný pro nerozpolcenou výchovu dítěte.

Pokud by tedy matka nefigurovala dítěti jako jediná autorita, nedošlo by u dítěte k jednoznačnému zvnitřnění norem. Žádné normy by nebyly v jeho osobnosti dostatečně zakotvené.

Základní vztah matky s dítětem rovněž v tomto pojetí odsouvá otce. Není pro dítě v prvních letech života potřebný. Naopak, pokud by se snažil uplatňovat, dítěti by svou snahou uškodil. Úloha otce je redukována na zabezpečení domácnosti a podporu matce⁵.

ZÁVĚR

Pediatric tedy přijímá za svůj podíl na budování zdravé společnosti, a tím také staví nárok na stupňující dohled nad definicí životních etap a také nad jejich vlastním průběhem. Vzhledem k expertní povaze a nedostupnosti vědění laikovi lékař do určité míry přebírá roli rodiče a instituce veřejné zdravotní a sociální péče suplují rodinu.

⁵ Je otázka, zda tento význam přisuzovaný matce a naopak nedůležitost přisuzovaná otci, nemůže být jedním z důvodů, proč jsou muži jako otcové stále opomíjeni. Například v tom, že při rozchodu partnerů nedostávají svěřeny děti do výchovy, jestliže jim matka dítě odmítá svěřit na soudem přiznanou dobu, málokdo to považuje za problém atp.

POUŽITÁ LITERATURA

- Bláha, Arnošt Inocenc 1948.** *Sociologie dětství*. Praha – Brno – Banská Bystrice: Komenium.
- Friedan, Betty 2002.** *Feminine Mystique*. Praha: Pragma.
- Foucault, Michel 1994.** *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Foucault, Michel 2002.** *Archeologie vědění*. Praha: Hermann & synové.
- James, Alison and Alan Prout, 1997.** „A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems.“ S. 7 – 30 in *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, ed. by Alison James and Alan Prout. London, Washington: Falmer Press.
- Jenks, Chris 1996.** *Childhood*. London & New York: Routledge.
- Seiter, Ellen 1998.** „Children’s Desires/Mother’s Dilemmas. The Social Context of Consumption.“ S. 297 – 317 In *The Children’s Culture Reader*, ed. by Henry Jenkins. New York & London: New York University Press.
- Švejcar, Josef 1976.** *Péče o dítě*. Praha: Avicenum.
- Švejcar, Jiří 1996.** *Z rodinné korespondence Josefa Švejcara*. Praha: Český spisovatel.